

הרב צבי שורץ

בין ט"ו בשבט לט"ו באב

הקדמה

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן, כדברי בית הלל במסכת ראש השנה (פ"א מ"א). ט"ו באב גם הוא יום טוב, שעליו נאמר במסכת תענית (פ"ד מ"ח): 'אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים'. בלוח השנה היהודי נקבעו ימים אלו כימים מיוחדים שאינם ימי חול רגילים, ולכן פסק השולחן ערוך¹ בהלכות נפילת אפיים (או"ח סי' קלא סעי' ו): 'נהגו שלא ליפול על פניהם בט"ו באב ולא בט"ו בשבט'. לכאורה אין שום קשר בין ט"ו בשבט לט"ו באב, רק לעניין שאין אומרים בהם תחנון. בעיון זה ננסה לראות שיש קשר בין שני הימים הללו.

א. מניין שנות ערלה

הנוטע עץ מאכל מונים לו ג' שנים מעת נטיעתו, ופירותיו אסורים באכילה ובהנאה מדין ערלה. וכן נפסק בשולחן ערוך¹ (יו"ד סי' רצד סעי' ד):
ג' שנים הללו אינם נמנים מיום אל יום. מי שנטע עץ מ"ד ימים לפני חודש תשרי [בט"ו באב] כיוון שפגע בר"ח תשרי עלתה לו שנה ומונה עוד שתי שנים. והנחנטים מר"ח תשרי קודם ט"ו בשבט יש להם דין ערלה. והנחנטים מט"ו בשבט יש להם נטע רבעי.
כך יוצא שעץ שניטע בט"ו באב, מונים לו ג' שנות ערלה עד ט"ו בשבט, אף שלא עברו ג' שנים תמימות.

ב. נקודות מפנה בעונות השנה

בספר בראשית (ח, כב) מבטיח ה' לנח אחרי המבול שהטבע יתקיים ולא יהיה עוד מבול. הכתוב מונה שש עונות, וכל עונה נמשכת חודשיים: 'עוד כל ימי הארץ זרע וקציר חום וקור וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו'. על כך נאמר בגמרא (ב"מ קו ע"ב):
חצי תשרי, מרחשון וחצי כסליו – זרע. חצי כסלו, טבת וחצי שבט – חורף. חצי שבט, אדר וחצי ניסן – קור. חצי ניסן, אייר וחצי סיון – קציר. חצי סיון, תמוז וחצי חשוון – קיץ. חצי אב, אלול וחצי תשרי – חום.
ורש"י מפרש על אתר:

1. שו"ע או"ח סי' קלא ס"ו.

קציר – כנגד זרע, זה בתחילת גשמים, וזה בתחילת החמה, וקיץ כנגד חורף... קור
הוא סופו של סתו, וכן חום סופו של שמש. יוצא שימי הקור הם מט"ו בשבט וימי
החום מט"ו באב.²

ג. ט"ו באב תשש כוחה של חמה

בגמרא (תענית לא ע"א) ובמסכת בבא בתרא (קכא ע"ב) מובא שבט"ו באב הפסיקו
לכרות עצים למערכה כיוון שתש כוחה של חמה, והרשב"ם (ב"ב שם) מפרש:

מניסן ועד ט"ו באב – היו כורתים עצים לצורך המערכה לכל השנה מכאן ואילך
תשש כח החמה ויש בעצים לחלוחית ומעלין עשן וגם יגדל תולעת. וכדאמרין
במדרש איכה: רבי יעקב בר אחא בשם רבי יוסי אומר שבו כלה זמן קציצה
למזבח שכל עץ שנמצא בו תולעת פסול למזבח. וכל עץ שהוא נקצץ אינו עושה
מאכולת. ואותו יום שפסקו היו שמחים לפי שבאותו יום היו משלימין מצוה גדולה
כזאת. ויום ט"ו באב נקרא יום תבר מגל – שנשברו הקרדומות שאין צורך עוד בהן
לחטוב עצים.

אך ממתי החלו לכרות עצים למזבח? הרשב"ם שהובא לעיל אומר **שמניסן**. אך
המהרש"א בחידושי אגדות (ב"ב שם) מסביר שייתכן שהתחילו לכרות את העצים בט"ו
בשבט וסיימו בט"ו באב וזו לשונו:

הגמ' לא כתבה ממתי מתחילים לכרות ואפשר, שזמנו שווה בימי הגשמים, כמו
ט"ו באב בימות החמה, שאז מוסיף כח החמה באילנות וזו הסיבה שראש השנה
לאילנות זה ט"ו בשבט הואיל ויצאו רוב גשמי שנה. וט"ו באב הוא להיפך תשש
כוחה של חמה ומתחילין ימות הגשמים ולחלוחית יוסיף בעצים.

אילת השחר הראובני³ מקשרת בין ט"ו בשבט לט"ו באב, ודווקא הקשר ההדוק בין שני
תאריכים אלו הוא היסוד לקביעת ראש השנה לאילן בט"ו בשבט, וקביעת חג עצים בט"ו
באב וזו לשונה:

מתקבל על הדעת שאחד הנימוקים היסודיים של בית הלל לקבוע את יום ראש
השנה לאילן בט"ו בשבט הייתה ההקבלה של ט"ו בשבט לעומת ט"ו באב כי שני
תאריכים אלה הם שני קטבים במפנה מצב כח החום של השמש, והמרחק ביניהם
בדיוק חצי שנה. וציון תאריך ט"ו כאב כנקודת מפנה קוטבית באקלים הארץ היא
ענין עתיק מאד בישראל עוד מימי שילה. כבר אז ציינו בני ישראל שמן התאריך
הממוצע ט"ו באב והלאה הולך ויורד כח חומה של השמש ורטיבות מתחילה
באור לאחר תקופת היובש. תאריך קוטבי זה, היה אחד מיסודות הטבע החשובים
בקביעת החג העתיק ט"ו באב בשילה כי בט"ו באב תש כוחה של חמה כפי שצוין

2. ע"י רש"י, בראשית שם, שיש שינוי מפירושו לדברי הגמרא, שבפירושו לבראשית קורא לימים עד ט"ו
בשבט קור, ומט"ו בשבט ואילך חורף. ובגמרא – חורף ואח"כ קור.
3. אילת השחר הראובני, 'ארבע ראשי שנים', סיני לג (תשי"ג), עמ' פג-צב.

רבי אליעזר הגדול תענית לא א. ומכיון שחום השמש הולך ועולה מן התאריך הממוצע ט"ו בשבט מתחילות להתגבר הפעולות הפיזיולוגיות בעץ וכח השאיבה של התאים מתחיל לעלות בזמן הזה. וכן יש שינוי בהתנדפות, שמתחילה להתגבר. ויחד עם תהליכים אלה הולכת וגוברת עליית המים בעצים. ותהליכים אלה מתחילים להתגבר בהבלטה לאחר תקופה שהייתה בהם ירידה ניכרת וזהו שאמרו חז"ל בהתייחסם לתופעת השאיבה בתקופת ט"ו בשבט לפי תצפיותיהם. שעד היום הזה שתו העצים ממי שנת הצמיחה שעברה ומכאן ואילך ישתו העצים ממי שנת הצמיחה הבאה.

ד. בתשרי או בניסן נברא העולם

הגמרא (ר"ה י ע"ב) מביאה מחלוקת בין רבי אליעזר לרבי יהושע בעניין התאריך שבו נברא העולם. רבי אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם, ורבי יהושע אומר: בניסן נברא העולם. ובתוספות⁴ מפרש שלר' אליעזר שאמר בתשרי נברא העולם, הכוונה היא לבריאת האדם ביום שישי, אבל העולם נברא בכ"ה באלול. ולר' יהושע שאמר בניסן נברא העולם, אזי האדם נברא בר"ח ניסן והעולם נברא בכ"ה באדר. ר' לוי יצחק מברדיצ'ב⁵ מדמה את בריאת העולם ליצירת ולד. כמו שתהליך יצירת הוולד הוא 40 יום, כך תהליך יצירת העולם הוא 40 יום. ולפי זה היצירה החלה בט"ו באב למאן דאמר בתשרי נברא העולם שהם 40 יום לפני כ"ה באלול. ואילו לסוברים שהעולם נברא בניסן, אזי היצירה החלה בט"ו בשבט שהוא 40 יום לפני כ"ה באדר. וזו לשונו:

ובאמת אנו פסקינן כשני המאן דאמר (תשרי וניסן)⁶ וזה הטעם שאנו עושים יומא דפגרא בט"ו באב וט"ו בשבט.

גם מדברי ה'נטע שעשועים'⁷ יוצא שט"ו באב וט"ו בשבט הם הגרעין של בריאת העולם: וטעם ט"ו בשבט וט"ו באב, כי בראשית כל נברא האדם והקב"ה יצר שישה מידות לפני עשות כל דבר והם; אהבה, יראה, תפארת, נצח, הוד ויסוד ובתשרי הייתה בריאת העולם בכוח ובניסן הייתה בפועל. ולזה מרמז ט"ו בשבט שהם שישה שבועות קודם חודש ניסן וט"ו באב שישה שבועות קודם תשרי והם כנגד שש המידות שהיו קודם בריאת העולם.

4. תוספות, ר"ה ח ע"א ד"ה לתקופות.

5. קדושת לוי השלם על התורה, ח"א ליקוטים עמ' שטו.

6. כדעת ר"ת בתוס', ר"ה כז ע"א ד"ה כמאן, שאומר אלו ואלו דברי אלוקים חיים; שבתשרי עלה במחשבה להיבראות ובניסן נברא.

7. נטע שעשועים, 'טעם ט"ו בשבט וט"ו באב' לרב נתן נטע בן אברהם טננבוים, עמ' סז.

ה. זמני שינוי השנה – מעלתם של ישראל

בעל 'נטע שעשועים' מביא עוד שט"ו באב וט"ו בשבט מציינים בלוח השנה את התקופות שבהן חל שינוי באורך הלילות או הימים. ימי שינוי אלו מציינים את מהותו הייחודית של עם ישראל:

בכל האומות יש סדר קבוע במציאות ואינן משתנים, ולהם מתאימים ימי השוויון באביב ובסתיו. אבל לאומה הישראלית אין סדר ומציאות בעולם הזה, פעמים למעלה ופעמים הם למטה, משולים לעפר ומשולים לכוכבים.⁸ ולכן הזמן שלהם הוא בגדר השתנות. פעמים הימים ארוכים והלילות קצרים ופעמים הלילות ארוכים והימים קצרים והמה מתייחסים לישראל, שאין להם גדר השווה ולכן עושין יו"ט בט"ו בשבט ובט"ו באב שאז משתנים הימים, והבן. על פי הסבר זה אפשר להבין את דברי הגמרא (תענית ל ע"ב) שיום ט"ו באב נקבע בשל מספר אירועים המציינים את מהותו המיוחדת של העם ונוגעים לגיבושו של עם ישראל: הותרו שבטים לבוא זה בזה, הותר שבט בנימין לבוא בקהל, ובוטלו מחסומי הדרכים שמנעו מכל השבטים לעלות לרגל לירושלים.

ו. הגי אילנות, עצים ופירות

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן למניין ערלה, נטע רבעי ומעשרות. אולם מלבד זאת ישנם קשרים נוספים הקשורים לעצים ולפירות. נהגו בעדות אשכנז בט"ו בשבט לאכול ולהרבות מפרי הארץ כמו שמבואר ב'מגן אברהם',⁹ וכמה טעמים נאמרו על מנהג זה:¹⁰ כדי לזכור את דיני המעשרות, ערלה ונטע רבעי התלויים ביום זה, כדי להדגיש את חביבות הארץ ומצוותיה, או כדי להורות שיום זה הוא ראש השנה לאילנות, ויתפללו עליהם שיתברכו פירותיהם. גם בעדות ספרד יש שעושים סעודה ולומדים משנה או זהר המדברים בעניין הפרות, ומקורו בתיקון ליל ט"ו בשבט מבעל ספר 'חמדת ימים' שלא נודע מחברו ועל פיו חובר סדר 'פרי עץ הדר'. יש המהדרים אחר פרי חדש לברך שהחיינו, ויש שאוכלים את האתרוג של סוכות ומתפללים שיזכו לאתרוג מהודר. האדמו"ר מפילוב¹¹ מחדש שיש קשר בין מנהג אכילת פרות בט"ו בשבט לט"ו באב; כי בט"ו באב עשו שמחה לגמר המצווה של כריתת עצים למזבת. ובוודאי הייתה שמחה גם בהתחלת המצווה, היינו ט"ו בשבט,¹² וכל עוד כרתו עצים למצווה 'שומר מצווה לא ידע דבר רע'. ועכשיו שחרב המקדש, היות שאין לנו זכות מצוות כריתת העצים, הפירות יכפרו על האילנות.

8. מגילה טז ע"א.

9. מג"א, לשו"ע או"ח סי' קלא ס"ק טז.

10. אבני שוהם, כסלו-אדר (שלומוביץ ישעיהו) סי' פד.

11. ברכת חתנים, חמשה קולות, צדיקי לובלין, עמ' קצד.

12. מהרש"א, הובא לעיל.

גם ט"ו באב קשור לעצים. כבר הזכרנו **שלא היו כורתים עצים** למערכה ונקרא 'יום תבר מגל' ועשו שמחה לגמרה של מצוה¹³. במגילת תענית מוזכר ט"ו באב כיום טוב של קרבן עצים: 'בחמשה עשר באב זמן אעי כהניא [עצי כהנים] דלא למיספד'. וכך כותב הרמב"ם (הל' כלי מקדש פ"ו ה"ט):

קרבן עצים הוא זמן קבוע למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה ויום זה היה להם כמו יום טוב ואסורין בו בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה.

וכן הוא במשנה (תענית פ"ד מ"ה):

זמן עצי כהנים והעם תשעה... בט"ו באב בני זתוא בן יהודה **ועמהם כהנים ולויים** וכל מי שטעה בשבטו.

ביום זה היה ריבוי של משתתפים בקרבן העצים ויום טוב למשפחות רבות, כי בשונה מכל זמני קרבנות העצים השתתפו בו לא רק משפחת זתוא בן יהודה שזכתה ביום זה, אלא כוהנים לויים ורבים אחרים. להלן יובא קשר בין חודש שבט וט"ו בשבט לענייני תורה ומתן תורה. וקשר נוסף קיים בין עצרת לט"ו בשבט, שבעצרת **נידונין על פירות האילן** (ר"ה פ"א מ"ב) ובט"ו בשבט **ר"ה לאילן** (ר"ה פ"א מ"א).

ז. ט"ו באב וט"ו בשבט – הגי תורה

בגמרא (ב"ב קכא ע"ב; בתענית לא ע"א) מבואר שאחד הטעמים לתקנת יום טוב בט"ו באב הוא שפסקו לכרות עצים למערכה. בהמשך מובאים דברי רב מנשה¹⁴ וקרו ליה 'יום תבר מגל. מכאן ואילך דמוסיף יוסיף ודאינו מוסיף יסיף'. הרשב"ם (ב"ב שם) מסביר שהטעם לשמחה הוא שבאותו יום היו משלימים **מצווה גדולה כזאת של הבאת עצים למזבח**. מדברי הרשב"ם, שמפרש שהשמחה היא על השלמת המצווה, עולה שיש שני חלקים בדברי רב מנשה; החלק הראשון 'וקרו ליה יום תבר מגל' הוא אכן טעם לשמחת ט"ו באב, הטעם לשמחה, אולם החלק השני מכאן ואילך אינו עוד טעם לשמחת ט"ו באב, אלא זו הנהגה רצויה שבימים אלו שהלילות ארוכים יש להוסיף בלימוד גם בלילה. אולם רבנו גרשום¹⁵ מסביר שכל דברי רב מנשה הם טעם נוסף לשמחת ט"ו באב, והוא הגברת לימוד התורה כתוצאה מהפסקת העיסוק בכריתת עצים; וזו לשונו:

כי כל זמן שהיו כורתים עצים למערכה היו מתבטלים מתלמוד תורה, אבל אותו היום שפסקו לכרות עשאוהו יום טוב שמכאן ואילך היו עוסקים בתורה.

יוצא מדבריו שלא השלמת **מצוות כריתת העצים** היא הסיבה לשמחה כדברי רשב"ם, אלא להיפך: **הפסקת הכריתה** היא תחילתה של הגברת לימוד תורה, אחר שהתבטלו ממנו זמן רב כל ימי כריתת העצים. על כך יש לחגוג יום טוב שמתחילים ללמוד. והדגש

13. רשב"ם תענית לא ע"א.

14. בתענית לא רב מנשיא

15. ב"ב קכא ע"ב.

בדברי רב מנשה שקורא ליום זה 'יום תבר מגל' הוא שסוף סוף נשבר המגל ואפשר להתפנות ללימוד תורה. וכל זמן שכרתו עצים הייתה זו מצווה בשעתה ודוחה תלמוד תורה. אבל כשנגמרה המצווה אפשר להוסיף וללמוד תורה, ו'תלמוד תורה כנגד כולם' (פאה פ"א מ"א). **הרי שט"ו באב קשור ללימוד תורה.**

גם לט"ו בשבט ישנם קשרים רבים לתורה, למתן תורה ולחג השבועות:
1. הרב א. דבורקס¹⁶ מביא, שט"ו בשבט הוא ראש השנה לפירות האילן, והוא קשור לשבועות שנידונים על פירות האילן. בראשונים מבואר שט"ו בשבט עולה השרף באילנות ונשלם בחג השבועות.

2. מתוך הגמרא במסכת תענית (ל ע"ב) יוצא שימים אלה אינם רק תוספת בלימוד תורה, אלא ביום שכלו מתי מדבר התחדש הדיבור של ה' עם משה באהבה ובחיבה, שנאמר: 'ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות... וידבר ה' אלי'. בפירוש המיוחס לרש"י תענית שם ד"ה לא היה הדיבור אל משה:

ביחוד וחיבה, דכתיב וידבר ה' אלי לאמר - אלי נתייחד הדיבור, ואף על גב דמקמי הכי כתיבי קראי בהו וידבר, איכא דאמרי: לא היה פה אל פה, אלא בחזיון לילה, גמגום.

לפי זה ראשית ההתעוררות לדיבור האלוקי למשה במאור פנים הוא בט"ו באב.
3. המאירי¹⁷ מסביר שט"ו באב תש כוחה של חמה, עד לילי טבת שאז תש כוחם של הימים הקרים והימים מתארכים. ולפי זה מחדש הרב יהודה שביב שגם בט"ו בשבט, שהימים מתארכים, יש להוסיף על לימודו, וימים אלו מסוגלים להארה מחודשת בביאורים והבהרות כמו חודש שבט של שנת הארבעים במדבר. ואולי הוספת לימוד בימי שבט היא בעיקרה ללימוד בחבורה ובציבור כדרך שלימד משה רבנו את כל ישראל. לפי זה ט"ו בשבט מקביל לט"ו באב בהגברת לימוד התורה.

4. הרב י. שביב¹⁸ (שם) מעלה השערה שבית שמאי שקבעו את א' בשבט לר"ה לאילן נסמכו כנראה על התאריך שמופיע בתחילת ספר דברים 'בעשתי עשר חדש [שבט] באחד לחודש הואיל משה באר את התורה'. והמחלוקת בין בית שמאי לבית הלל אם מספיקה קביעת החודש עצמו כר"ה לאילן בהקשר לחודש ביאור התורה, או צריך לקבוע גם את היום בחודש שבו הואיל משה לבאר את התורה. אולם שניהם מודים ששבט קשור לתורה.

5. בספר 'אבקות רוכלים'¹⁹ הביא בשם בעל 'בית אברהם' שלכן קוראים בכל שנה בחודש שבט פרשת יתרו, שבה נזכר מעמד הר סיני ומתן תורה לישראל, כי עניין קבלת התורה שייך לחודש שבט, כמו שמפורש בפסוק (דברים א): 'בעשתי עשר חודש באחד לחודש הואיל משה באר את התורה הזאת', ומכאן שחודש שבט הוא הכנה למתן תורה.

16. הרב דבורקס אליקום בן ישעיהו, 'בשבילי המנהג' שבת ומועדים ב', עמ' קמה.

17. בית הבחירה, תענית ל ע"ב.

18. הרב יהודה שביב, 'בענייניו של חדש שבט', שנה בשנה, תשנ"ב, עמ' 322-340.

19. הרב לוריא יצחק מתתיהו ב"ר צבי הירש, אבקות רוכלים, זמנים פרק ז עמ' קיא.

6. גם מזלו של חודש שבט – דלי – קשור לריבוי הגשמים ולצמיחה, וגם לתורה המשולה למים²⁰ ולמלמד הדולה ומשקה מְבַאֵר התורה לאחרים וגם מְבַאֵר את התורה לאחרים.
7. הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים²¹ מקשר בין ט"ו בשבט לפורים שבו קיבלו ברצון את התורה.

וידוע (פסחים ו ע"א) כי שואלין ודורשין קודם לחג שלוש ימים. ויום ט"ו בשבט שלוש ימים יום קודם פורים, ויש לנו לדרוש מעניינו של יום לקבל עלינו עול מלכות שמים ועול תורה ומצוות בלב שלם (קיימו וקיבלו היהודים – קיימו מה שכבר קיבלו).

סיכום

מתוך הדמיון והשוני שבין ט"ו בשבט לט"ו באב, אפשר לראות שהשנה מחולקת לשני חלקים המשלימים זה את זה; מתשרי עד ניסן בונים את הצד הגשמי של האומה, ומניסן ועד תשרי את הצד הרוחני. וט"ו בשבט בעיקרו בנוי על הגברת הבניין והיציבות הגשמית עם חלוף ימי הגשם והתחלת חג הפירות. וט"ו באב שייך לצד הרוחני על סממניו המאחדים את בניין האומה ובשל ההוספה בלימוד תורה.

20. ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תפ.
21. ייטב פנים ח"ב דף יא ע"א-ע"ב.